

ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СХОДОЗНАВСТВА

УДК 291.16:[23\28+297]

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ СЛОВА-ЛОГОСУ В ІСЛАМСЬКОМУ МІСТИЦИЗМІ

Ірина ГАЮК

*Львівський музей історії релігій,
вул. Довбуша, 16, кв. 5, 79008, Україна, Львів,
тел.: (0038 0322) 729100, 720032; e-mail: irynagayuk@mail.ru*

Проаналізовано особливості інтерпретації одного з найважливіших релігійно-філософських понять “Логос” в богослов’ї та суфійських традиціях ісламу, показано відмінність християнської та ісламської інтерпретації цього феномену.

Ключові слова: Логос, слово, сакральний, мова, Христос, Мухаммад, Коран, суфізм.

Сучасне людство можна назвати цивілізацією Логосу: вже не одне тисячоліття життя людей відбувається в межах мови, слова. І хоча саме поняття Логосу зазвичай асоціюється з християнською або іудейською релігійними традиціями, однак його, по суті, можна віднести до універсалій нашого світу.

Будь-яка нова релігія, виникаючи, створює свою систему понять, образів, власну систему світобачення, світорозуміння – тобто свій специфічний універсум, автономний, але й пов’язаний з іншими. Однією з головних спільних рис усіх релігій є визнання бінарної структури світобудови – тобто, взаємопов’язане існування двох світів – світу горішнього (духовного, нематеріального) та світу долішнього (фізичного, матеріального), основним зв’язковим між якими є мова, слово. Зрозуміло, йдеться не про побутовий рівень мови, а про так звані священні мови та писання.

Правдивий релігійний досвід (об’явлення) важко піддається словесному оформленню і кодифікація неможлива через обмежуючі прокрустові властивості будь-якої вербальної, а надто – писемної мови. Не випадково жоден з великих релігійних реформаторів – ані Будда, ані Христос, ані Мухаммад не записали власноруч ні слова: за влучним висловом О. Шпенглера “у підсумку мова та Істина заперечують одне одного” [6, с. 172].

Однак нова релігія може з’явитися лише за умови вербалізації одкровення, оскільки передавання знань і досвіду у нашому світі відбуваються, насамперед, через мову. Нова релігія завдяки новій мові формує, розвиває та упорядковує новий світ. Усі функції, зв’язки, ролі, уявлення, світобачення формуються *природно-необхідно для кожної релігійної системи*. Але завжди існує точка відліку, початок системи координат, і у кожній мовно-релігійної системи ця точка відліку своя: в ісламі – хіджра з липня 622 року, в коптів – від ери Діоклетіана 29 серпня 284 року,

у вірмен – з 11 липня 552 року тощо. Точніше, релігія як зв'язок, релігія як об'явлення починається з Особистості – з Будди, Христа, Муххамада тощо. А початок релігійної системи – це вже інакше: у християнстві – це П'ятдесятниця, в ісламі – це хіджра. І в усіх релігійних системах початок як релігії, так і релігійної системи та їхній розвиток нерозривно пов'язані зі Словом – Божественним Словом, вищим сакральним знанням, фіксованим у мові. Можна сказати і так, що основні складові об'явлення або релігійної системи є спільними для всіх систем, однак системи різні, оскільки співвідношення цих компонентів, зв'язки між ними, розстановка акцентів – різні.

Якщо говорити про релігійні системи, то Логос-Слово, Логос-Розум, Логос-Христос – одне з центральних понять передусім християнства (хоча, не лише його). У філософську мову це поняття ввів Геракліт. Логос – це закон буття, завдяки якому світ існує, це основа гармонії та стабільності світу. Проте, семантика поняття “логос” є багаторівневою: це і “слово” (речення, вислів), і водночас “зміст” (поняття, обґрунтування, судження), причому зміст розуміється як щось явлене, оформлене і тому “словесне”. І додаткове значення – це наявність чіткого числового відношення, рахунку. Логос – це змістовне (сислове) упорядкування буття і свідомості, це протилежність (і протистояння) усьому несвідомому та безсловесному, безвідповідальному, беззмістовному та безформному у світі та людині. Зрозуміло, що це поняття отримувало відчутні смислові трансформації протягом історичного розвитку, але єдине значення, чи то, радше – функція залишалася незмінною – це регулююча та формотворча функція Логосу. А вже у сфері юдейських та християнських вчень, а згодом – і в ісламській традиції Слово було переосмислене як Слово єдиного Бога, який цим Словом викликав речі з небуття, це посередник між Богом і людським світом [2, с. 116–117]. Однак, і в ісламському містицизмі, і в традиційному богослов'ї зберігаються й усі інші значення цього поняття. Лише з одним суттєвим уточненням: Іса бен Маріам в ісламі не має нічого спільного з Христом – Логосом ортодоксального християнства.

У всіх авраамістичних релігіях Слово Бога – головний креативний інструмент світу. Згідно з однією зі старозавітних версій створення світу, творіння відбулося через Слово Бога. Зазначимо, що йшлося про наш просторово й часово оформлений світ. Тут же описується підпорядкування всіх звірів та птахів людині через називання їхньої “живої душі”, тобто надання Адамом імен птахам та звірам (див.: Кн. Буття 1, 2: 19, 20). Про це йдеться і в калямі: світ був створений волею Аллаха, вираженою назовні Словом “Кун” (“Будь”). У мусульманських переказах читаємо про змагання між Адамом та ангелами згідно з волею Аллаха, який вклав у Адама знання всіх імен, що наділило його божественною силою викликати до життя названі речі [1, с. 141]. Однак проводити паралелі між християнським Логосом та інтерпретацією Божественного Слова в ісламі треба дуже обережно: часто в західних дослідників виникає спокуса підмінити поняття світоглядно-релігійної системи ісламу поняттями ортодоксально-християнського богослов'я, зовні схожими, проте змістовно інакшими. В обох релігійних системах світоформуюча та магічна функція Божественного слова є одним із найважливіших понять. Хоча в ісламі немає загальноприйнятої концепції Божественного Логосу як другої особи триєдиного Бога – Бога-Сина, втіленого в Боголюдині Божественного Логосу. Така концепція суперечила б одному зі стовпів ісламу – визнанню єдиного Бога – Аллаха.

І хоча Христос у Корані також названий Логосом – Словом Аллаха, зміст цього не має нічого спільного з християнським Логосом. Коран говорить: “Воістину, Іса для Аллаха такий же ж самий, як і Адам”. А “Слово Аллаха” – це епітет Іси як одного з шести великих пророків ісламу (наприклад, як Ібрагим – друг Аллаха, Муса – співрозмовник Аллаха). Логос не таке, як у християнстві:

На загал, в ісламі, якщо проводити аналогію з християнством, функція Логосу як Слова (першого) з його основною креативною функцією, і функція посередника між життєдайною першоосновою та земним світом, людьми, поділені між Кораном і Пророком. Якщо для християн сам Христос був об’явленням, Логосом, що втілювався (воплотився) по волі Бога в людині, він же другий Адам – без гріха, то в ісламі одкровенням є власне Коран, а посередником – Мухаммад. А письмова форма Корану, як вважає калам, – це доступний людському сприйняттю образ Божественного [7, с. 119].

Згадками про магічну функцію Слова, Імені рясніють і священні писання, і священні перекази. Особливо це відчутно в різних суфійських традиціях. За словами деяких суфіїв, корені суфізму сягають ще часів легендарного і таємничого Гермеса Трисмегіста – Ідріса, який створив світ своїм Словом. Зокрема, арабо-іспанський історик Саїд з Толедо (помер 1069 року) писав: “Мудреці ствержують, що ці древні науки пішли від Гермеса, який жив у Саїді Верхнього Єгипту. Євреї називали його Єнохом, містики – Ідрісом. Вони ж вчили, що світ був створений словом Тота-Гермеса”. Зазначимо також, що найстаріший з існуючих нині рукописів так званої “Смарагдової Скрижалі” Гермеса Трисмегіста, написаний арабською мовою [5, с. 225].

Згідно з суфійським ученням, Мухаммад – ідеал Досконалої Людини (було два Мухаммади – один пророк, другий вічний Мухаммед, ототожнюється зі всіма пророками, в тому числі і з Христом. Тобто, всі люди, що виконували свого часу певні функції, були у певному змісті, витокові, однією і тою ж людиною “Хакікат аль-Мухаммадія” – “реальність Мухаммеда”).

І тут знову ж таки яскраво проявляється магічна функція Слова – Імені. Прояви цієї реальності пов’язані саме з іменем. Мухаммад – Хвалимий. Суфії вважали, що ім’я – це функція або якість (опис). “Йому дають імена, і у кожний конкретний час його ім’я відповідає тій формі, у якій він з’являється” [5, с. 168]. Вже сам характер Корану як об’явлення ставив його порівняно зі священними писаннями інших народів на окремий – вищий і остаточний щабель. Якщо в писаннях інших народів, відповідно до ісламської традиції, є лише вкраплення прямих об’явлень, то Коран – весь священне передання. Візуальне зосередження на Корані як на Слові Аллаха є найбільшим наближенням на землі до споглядання Всевишнього.

Тож не дивно, що мусульмани вважають принципово неможливим переклад Корану на інші мови, оскільки при цьому втрачається божественність одкровень. Існуючі переклади Корану для правовірних мусульман не є перекладами в світському розумінні цього слова: це лише “переклади змістів”. Тому, як це можна інколи побачити у західних наукових працях, визначення Корану як “Біблії ісламу” принципово некоректне, оскільки Біблія – це богонатхненне писання, а Коран, згідно з каламом, – це пряме й безпосереднє одкровення Аллаха. У Корані говорить лише Аллах, і ніколи – жодна людина, навіть Мухаммад. „Тому, якщо вже шукати у християнстві аналог Корану, то ним буде не Біблія, а Христос” [3, с. 49].

Одне з основних положень ісламського містицизму – Бог є Істина, але він – поза кордонами людського розуміння, а, значить, і слова. Однак існують імена Бога, які визначають Його атрибути, якості, що є власне тими сторонами Аллаха, які формують цей світ, і які можливо пізнати. У відомому хадисі говориться, що “у розпорядженні Бога є 99 імен; той, хто їх порухає, попаде у рай” [7, с. 119]. Найвідоміші з них – два імені-звертання, які стоять на початку майже кожної сури Корану: „Бісмільях ар-рахман ар-рахім” („В ім'я Аллаха милостивого, милосердного”).

Суфії вважають, що під впливом цих 99 імен Аллаха формується досконала людина, а 100-те ім'я є таємним і відкривається лише після проходження 99. У суфійських вправах важливе постійне повторення Божественних імен, медитація з їх використанням зікр. Ця практика вже сформувалася у XI ст. Аль-Газалі писав, що зікр допомагає зосередити серце на божественному. Відомий єгипетській суфій Ібн Аталлах Іскандарі (глашатай ідей братства Шамілі, помер 1309 року), першим написав трактат про зікр “Ключ до спасіння та світоч духу”: “Суть полягає у тому, щоби серце людини, яка повторює зікр, опинилося під дією його [зікру] змісту. Його вплив триватиме доти, поки той, хто повторює імена, зосереджений на змісті, за єдиним винятком: якщо ім'я виявиться одним з імен помсти, і серце того, хто повторює, охоплює страх. Твердження Божественного імені “Справедливий” (“ас-Садік”) дарує схованому в пеленах праведну мову, суфію – праведне серце, а гностику – здійснення (арабською тахкік). Божественне ім'я “Вождь” (“аль-Хаді”) корисне для відлюдників, а також тоді, коли необхідно усунути розсіяння та відволікання уваги. У “Притчі про Харута і Марута” – розповідається про ангелів Аза, Азайа і Аззіла, які вдень розсуджували жителів Землі, а вночі возносилися на небо за допомогою “Головного імені Господа і поклонялися Йому серед ангелів” [1, с. 31].

Хоча Коран дає опис Аллаха через чисельні Атрибути (Милостивий, Співчуваючий, Всезнаючий тощо), але коротка сура – так звана “Чисте сповідання” попереджає, що він є поза будь-якими визначеннями: “Скажи: Він – Бог – єдиний, кріпкий Бог. Він не народжував і не був народжений: рівного йому ніколи нікого не було”(112:1–4).

Великий Джалал ад-Дін Мухаммад Румі (1207–1273), для афганців – Балхі, для персів – Маулаві, для турків – Мевлана, автор близько 40 тис. віршів “Діван-і Шамс-і Табріз” та з 25 тис. віршів “Месневі-і-манаві” (“Поема про суть усього сущого”) зрештою відмовляється від поезії, оскільки усвідомлює існування розриву між мовними засобами (їхньою обмеженістю) та неможливістю адекватно висловити, передати словами зустріч з Істиною. Він говорив: “Молитва має форму, звуковий вираз та фізичну реальність. Усе, що пов'язане зі словом, має і фізичний еквівалент, а кожній думці відповідає своя дія”. Однак: “Ви належите до світу вимірів (форм), але прийшли ви звідти, де немає жодних форм або вимірів”.

Всесвітньо відомий учений ал-Газалі, чия енциклопедична ерудиція та творча активність ще за життя принесли йому ім'я „Худжат ал-іслам” (“Довід ісламу”), блискучий богослов, удостоєний 2-х лакабів „Прикраса релігії” та “Честь імамів”, голова факультету мусульманського права в багдадському медресе Нізаміа, на вершині своєї суспільної та наукової кар'єри усвідомлює обмеженість людського розуму і неможливість осягнути ним Божественну Істину, відмовляється від усіх посад, передає своє місце в медресе братові Ахмаду і стає на шлях суфія. Подібно до

Румі, який заговорив про обмеженість поезії лише після того, як став загально визнаним поетом, так і Газалі почав говорити про обмеженість схоластики лише після того, як став Шейх-уль-іслам. Людина визначного інтелекту, блискучий філософ та вчитель, він, однак, вважав, що метою навчання є не накопичення інформації, а активізація свідомості. Усе має принаймні внутрішнє та зовнішнє значення. Тайни, про які пише Газалі, можна пережити, але не можна описати.

Ібн-аль Арабі (1165-1240) іспанський араб з Мурсії, для суфіїв – Майстер Поезії, писав: “У мене є три коханих, три, сутність яких одна, єдина; адже багато речей видаються потрійними, однак, це – не більше, аніж одне. Не називай її ім’я, адже цим можна обмежити ту, яка руйнує всі обмеження”. Алі Бен Абі Таліб сказав щодо цього так: “Я запечатав свої уста, і у серці моєму відкрилися тисячі врат вищого знання, і кожні з цих дверей мали ще по тисячі...” [4, с. 207].

Суфійська діяльність за розвитком людини складатиметься з трьох частин. Людина, яка прагне пройти шлях суфія, повинна мати відповідні особисті якості, і за вірець суфії взяли середньовічний ідеал лицаря. Хоча постає цілком закономірне запитання: чи ідеал лицаря став взірцем для суфіїв, чи суфійська діяльність з розвитку людини знайшла втілення у формуванні ідеалу мусульманського лицаря? І цікава особливість: чесноти мусульманського лицаря вимагали, щоби він був добрим, сміливим, поштивим та ввічливим в обходженні, мав поетичний дар, дар красномовства, фізичну силу та здоров’я, таланти до верхової їзди, до володіння списом, фехтування й до стрільби з арбалета. Саме в такій послідовності. Тобто, духовні якості та поетичний талант передують фізичним якостям і здібностям. А це нас знову скеровує до переконань давніх людей у магічних властивостях віршованого слова: адже воїн, який володіє мистецтвом віршування, може своїми віршами-закляттями суттєво зашкодити ворогові та привернути вдачу до себе і своїх соратників.

Отож, ми можемо виділити в ісламі дві найважливіші функції сакральної мови, Слова: сакральна мова як чинник, що визначає особливості буття цієї суспільно-релігійної спільноти (в широкому змісті – й буття людського виду), тобто, йдеться про креативну функцію Слова Аллаха, і “магічна” функція мови як посередника між різними рівнями світу, що детермінована самою її природою, походженням. Магічна функція Слова широко використовується в різноманітних суфійських практиках для набуття якостей, що дадуть змогу людині розчинитися в Богові. Однак щодо християнського тлумачення Слова як Логосу, втіленого в Боголюдині Христі, така інтерпретація відсутня в ісламі, незважаючи на те, що Ісуса в Корані названо словом Аллаха.

-
1. *Абдуллаева Ф. И.* Персидская кораническая экзегетика / Ф. И. Абдуллаева. – СПб., 2000.
 2. *Аверинцев С. С.* София-Логос / С. С. Аверинцев. – К., 2001.
 3. *Ислам классический.* Энциклопедия. – М. : Эксмо, СПб. : Мидгард. – 2005.
 4. *Хисматулин А. А.* Суфизм / А. А. Хисматулин. – СПб. : Азбука-классика; Петербургское Востоковедение, 2003.
 5. *Шах Идрис.* Суфизм / Шах Идрис. – М., 1994.
 6. *Шпенглер О.* Закат Европы. Всемирно-исторические перспективы / О. Шпенглер. – Т. II. – Минск : Попурри, 1999.
 7. *Эрнст Карл. В.* Суфизм / Эрнст Карл. В.–М., 2002.

INTERPRETATION OF WORD-LOGOS IN ISLAMIC MYSTICISM**Iryna GAYUK**

*Lwiv Museum of the Religion's History,
Dovbusha Str., 16, room 5, 79008, Ukraine, Lwiv,
tel.: (0038 0322) 729100, 720032; e-mail: irynagayuk@mail.ru*

This paper analyses the peculiarities of interpretation one of the most important religious and philosophical conception "Logos" in Islamic theology and Sufi traditions, shows differences between Christian and Islamic interpretation of this phenomenon.

Key words: Logos, sacred, word, language, Christ, Mohammad, Koran, Sufism.

Стаття надійшла до редколегії 27.09.2007

Прийнята до друку 03.03.2008